

Cultuur als machtspolitiek instrument*

Paul Belien Het buitenlandse cultuurbeleid van grote Europese mogendheden is integraal onderdeel van het buitenlandse beleid en wordt vooreen niet onaanzienlijk deel ingegeven door politieke en economische overwegingen. De kleine landen van Europa hebben geen verweer tegen dit cultureel expansionisme en dreigen het slachtoffer te worden van de daadkracht van landen als Frankrijk, Duitsland en Engeland. Paul Belien pleit voor een gericht buitenlands cultuurbeleid van de Benelux-landen waarbij geen onderscheid moet worden gemaakt tussen een Franstalige of Nederlandstalige benadering.

Het Verenigde Europa was een van de grote verliezers van de Golfoorlog. Het gaf blijk van zijn politieke onmacht toen de Europese Gemeenschap er niet in slaagde een gezamenlijk standpunt te formuleren. De 'grote drie' van de Europese Gemeenschap – Groot-Brittannië, Duitsland en Frankrijk – namen uiteenlopende posities in. De Britten zaten op één lijn met de Amerikanen, de Duitsers stelden zich neutraal op. De Fransen waren omwille van hun goede Arabische relaties gekant tegen een oorlog maar schaarden zich, toen die eenmaal onvermijdelijk geworden was, loyaal achter de geallieerden. Ze wilden immers na de oorlog medezeggenschap bij het uittekenen van de nieuwe internationale orde. De kleine landen van de Europese Gemeenschap reageerden even verdeeld. Italië zat op de Franse lijn, Denemarken op de Duitse en Nederland op de Angelsaksische. Spanje twijfelde tussen de Franse koers en een

neutralisme ingegeven door specifiek Spaanse belangen in Noord-Afrika. België werd heen en weer geslingerd tussen de Franse en de Duitse opstelling - de Franse overheerste in Wallonië, de Duitse in Vlaanderen. Het resultaat was een typisch Belgisch compromis waarmee men alle kanten op kon.

Een vergelijking tussen de Belgische en de Nederlandse houding in de Golfoorlog toont de opvallende parallel tussen culturele en politieke invloedssferen. Nederland oriënteert zich cultureel van oudsher sterk op de Angelsaksische wereld. Het was in het Golfconflict een trouwe bondgenoot van Amerikanen en Britten. België probeerde de Duitse en de Franse houding met elkaar te verzoenen. Het land bestaat immers uit twee grote culturele blokken: Vlaanderen en Wallonië, die cultureel-intellectueel aanleunen bij respectievelijk Duitsland en Frankrijk.

Wanneer er in België onenigheid bestaat over

de buitenlandse politiek vind je de tegenstelling tussen Franse en Duitse opvattingen vaak terug in de tegenstelling tussen Walen en Vlamingen. De Franstalige Walen zijn uiteraard op Frankrijk gericht. De Vlamingen hebben zich vanaf het begin van hun ontvoogdingsstrijd aan het eind van de vorige eeuw sterk op Duitsland georiënteerd. In de rakettenkwestie zes jaar geleden, stonden de Waalse socialisten zeer dicht bij de Franse socialisten. Links Frankrijk was voorstander van een sterke Westeuropese defensie, links Wallonië ook. Er waren in Franstalig België nagenoeg geen pacifisten, die vond je daarentegen wel in Vlaanderen. De Vlaamse socialisten zaten helemaal op de lijn van de Duitse SPD. De Groenen helemaal op de lijn van de Duitse *Grünen*. Nederland heeft lang geen groene partij gekend en is veel minder op Duitsland gericht dan Vlaanderen. De Nederlandse socialisten waren in principe ook tegen de raketten, maar refereerden daarbij eerder aan de Britse Labour-Partij dan aan de Duitse SPD. In de Golfoorlog waren de Nederlandse socialisten, net als de Britse, veel minder tegen gewapend ingrijpen gekant dan de Vlaamse en de Duitse. Zelfs de 'rechtse' Vlaamse intellectuelen, zoals Manu Ruys en Mark Grammens, zaten in het Golfconflict op de neutralistische Duitse lijn. De pleitbezorgers van een groter Belgisch aandeel in de Golfoorlog moesten vooral in Wallonië en Franstalig Brussel gezocht worden.

Men mag het belang van cultuur als machtspolitiek instrument niet onderschatten. Grote landen doen dit ook niet. Zij hechten er een bijzonder groot belang aan; cultuur wordt beschouwd als een middel om politieke en economische doeleinden te dienen. De verantwoordelijken van de British Council in het buitenland hebben een Brits diplomatiek statuut. Het Duitse Goethe Instituut heeft 155

culturele instellingen in drieënzeventig landen. De Spaanse regering trok vorig jaar honderdtwintig miljoen gulden uit om, naar het voorbeeld van het Goethe Instituut en de British Council, in het buitenland zeventig Cervantes-instituten op te richten om de kennis van de Spaanse taal en cultuur te bevorderen. 'Er bestaat geen buitenlands beleid zonder cultuurbeleid,' verklaarde de Spaanse minister van Buitenlandse Zaken, Francisco Fernandez Ordonez, bij de lancering van het Cervantes-plan.

Er is in West-Europa echter geen land dat zoveel betekenis toekent aan zijn buitenlandse politiek als Frankrijk. Maar dit land hecht van alle grote Europese landen eveneens het grootste belang aan zijn culturele uitstraling. Beide politieke uitgangspunten bepalen de *grandeur* van Frankrijk in het buitenland. Frankrijk roept de staats en regeringsleiders van alle Frans sprekende landen ter wereld op geregelde tijdstippen bijeen voor de zogenaamde 'topontmoetingen van de francophonie'. Het speelt daarbij klaarblijkelijk geen rol dat Wilfried Martens, de Belgische vertegenwoordiger op die Franstalige top, Nederlandstalig is, die van Canada, Brian Mulroney, Engelstalig en dat de meerderheid van de aanwezige Afrikaanse staatshoofden hun land officieel wel in het Frans besturen maar voor de rest weinig met de Franse cultuur te maken hebben. Het gaat Parijs in zijn cultuurpolitiek niet in de eerste plaats om de Franse cultuur, zelfs niet om de Franse taal. Het gaat allereerst om de versterking van de Franse politieke en economische belangen. In de marge van dergelijke topontmoetingen is er mede om die reden ook altijd een congres van zakenlui. Opvallend daarbij is steeds de grote vertegenwoordiging van Franse industriëlen uit de communicatiesector (Alcatel, Bull, Matra enzovoort). De Fransen willen zich met deze activiteiten verzekeren van hun

toekomstige politieke aanwezigheid in hun voormalige kolonies en doen dit door de positie van hun taal als *lingua franca* te bestendigen. De communicatiesector - satellieten, televisie, radio, computers enzovoort - is daarbij van primordiaal belang. In Indonesië was het mogelijk dat het Engels het Nederlands als belangrijkste Europese taal verving. De voormalige Franse kolonies zullen een dergelijke overstap niet snel maken, daar zorgt Parijs wel voor. Het is ook bereid daar veel geld voor te betalen, de totale Franse begroting voor cultuurexport bedraagt 7,5 miljard frank (twee miljard gulden). Frankrijk heeft wereldwijd 170 culturele centra waarvan vijftien puur wetenschappelijk, duizend Alliances Françaises, eenentwintig onderzoeksinstituten en financiert daarnaast vierhonderd Franse scholen in 116 landen.

Het belang van cultuurpolitiek beperkt zich de laatste jaren niet tot de voormalige kolonies, maar is door het wegvallen van het IJzeren Gordijn sterk toegenomen. Oost-Europa verkeert door het vertrek van de Sovjets in een politiek vacuüm en voor de omringende Westeuropese landen liggen er enorme mogelijkheden voor economische expansie. De Duitse minister van Buitenlandse Zaken Hans-Dietrich Genscher heeft het zwaartepunt van het Duitse buitenlandse cultuurbeleid van West- naar Oost-Europa verschoven. Er worden talrijke Duitse taalcurricula georganiseerd en uitwisselingsprogramma's opgezet, met name bestemd voor het Oosteuropese kader. Dit alles zorgt voor de nodige onrust. In Polen en Tsjechoslowakije wordt in bepaalde kringen gevreesd dat dit cultureel expansionisme de voorbode is van een groot Duits politiek en economisch overwicht in Oost-Europa. Frankrijk maakt van deze ongerustheid gebruik. Het werpt zich bij de Oost-Europeanen op als tegenwicht tegen Duitsland en is

onmiddellijk na de val van de Muur in het Oosteuropese 'vacuüm' gesprongen. Reeds in april van vorig jaar had Parijs een 'Actieplan' voor cultuurexport naar Centraal- en Oost-Europa klaar. Het budget voor cultuurexport naar dit gebied werd in een klap verhoogd van 120 naar 320 miljoen frank (zeventig miljoen gulden). 'Er bestaat geen tegenstelling tussen cultuur en industrie,' schreef Thierry de Beaucé, de Franse staatssecretaris van Buitenlandse Zaken belast met cultuurexport, in een officieel rapport, 'in beide gevallen gaat het om een *sophisticated* antwoord op de behoeften van de postindustriële maatschappij. Niets is esthetischer, cartesiaanser, rijker aan licht en vrijheid dan de ruimte, de snelheid, de lichtheid en de kleinheid: even zovele technologieën die niet ophouden het Franse genie te onthullen.' Aan Peter van Dijk, correspondent van *NRC Handelsblad* in Parijs, verklaarde De Beaucé: 'De Poolse jongeren mogen van mij Frans leren om Victor Hugo te lezen, maar ze mogen van mij ook Frans leren om op een *Franse* computer te werken.' De Franse bedoelingen worden niet verhuuld. 'Ons actieplan moet de uitbreiding van onze economische relaties stimuleren,' aldus De Beaucé. Daarom ook mogen zesduizend Russen naar Frankrijk komen om geschoold te worden in management.

Een groot Frans succes was vorig jaar de benoeming van een man die bijzonder veel belang hecht aan cultuur als machtspolitiek instrument, tot directeur van de internationale Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling van Oost-Europa. Deze man, Jacques Attali, een adviseur van president Mitterrand, staat bekend als zeer anti-Amerikaans omwille van zijn afkeer voor de Amerikaanse massacultuur. Hij sprong bij de benoeming voor de Oost-Europabank over het hoofd van de andere kandidaat: de Nederlandse ex-minister van

Financiën Ruding. Zeer tot ongenoegen van de kleine EG-landen had Frankrijk het over de benoeming van Attali met Groot-Brittannië en Duitsland op een akkoord gegooid. De manier waarop dit gebeurde toonde duidelijk aan dat het de grote landen, ondanks de Europese retoriek, vooral te doen is om het nastreven van hun eigen nationale belangen - een les die men ook uit hun houding tijdens de Golfoorlog kon trekken.

De kleine landen, van zowel West- als Oost-Europa, blijken niet in staat tegen de expansionistische politieke, economische en culturele arrogantie van de grote landen op te tornen. Ze hebben daarbij een dubbele handicap: ze zijn klein en men spreekt in de desbetreffende landen meestal een niet-internationale taal. Als er wel een internationale taal wordt gesproken, zoals door de Franstaligen in België, is het in de regel nog erger. Dan laten ze zich vaak cultureel op sleeptouw nemen door een grote mogendheid. Pierre van Haute, een Franstalige Belgische oud-ambassadeur, schrijft hierover: 'De culturele kruistocht waarin Parijs ons heeft meegeslept kost ons veel, maar onze inspanningen brengen ons niets in vergelijking met de voordelen die Frankrijk eruit haalt.' Op kosten van de Franse gemeenschap in België en van het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken worden jaarlijks tientallen leraren naar het buitenland gestuurd om daar de Franse taal te doceren. Volgens ambassadeur Van Haute plukt Frankrijk daarvan veel grotere economische en politieke vruchten dan de Belgen, die ervoor betalen. 'Leraren Frans zijn de effectiefste instrumenten van de export van Franse cultuur,' verzekert de al eerder genoemde staatssecretaris De Beaucé. Maar niet uitsluitend van de Franse cultuur, ook van de Franse commercie en het Franse politieke gedachtegoed.

De onmacht van de kleine landen is echter gedeeltelijk aan henzelf te wijten. Zij doen niet aan machtspolitiek omdat zij klein zijn, maar kun je deze redenering niet omdraaien? Zijn zij niet klein omdat zij niet aan machtspolitiek doen? 'In Nederland' - ik citeer dr. S. Rozemond van het Instituut Clingendael uit zijn boek *Op de grens van twee eeuwen: positie en perspectief van Nederland in het zicht van het jaar 2000* (Kampen, 1989) - 'werd cultuur als terrein van nationaal zelfbehoud nooit tot onderwerp gemaakt van aanmerkelijke zorg in de buitenlandse politiek.' Nederland is een klein land, maar zou het door de groten niet serieuzer worden genomen als het wel, hoe bescheiden ook, aan cultuur en machtspolitiek deed? Alle grote landen voeren een internationale cultuurpolitiek. Maar is een internationale cultuurpolitiek niet juist datgene wat een klein land tot een groot land maakt? Die indruk wordt bevestigd door het Spaanse voorbeeld. Het Spaans is een van de belangrijkste talen ter wereld, maar Spanje is door de grote Europese mogendheden - Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië - nooit als een van de hunnen beschouwd. Dat veranderde pas op het ogenblik dat Madrid zijn Cervantes-plannen ontvouwde. De Franse politicoloog Alain Minc brengt voor de kleine en middelgrote landen niets dan minachting op. Twee jaar geleden verklaarde hij aan de krant *La libre Belgique*: 'Europa is vooral de as Frankrijk-Duitsland. De kleine landen staat maar een ding te doen: volgen. Als Europa zich verwezenlijkt dan zal het rond de grote landen zijn, namelijk Frankrijk, Duitsland, Groot-Brittannië, en wellicht Spanje want dat land heeft een duidelijke politiek.' Het feit dat Spanje een politiek heeft, maakte juist dat de grote mogendheden met de Spanjaarden rekening gingen houden.

De eigenheid van Europa is zijn grote culturele verscheidenheid. De kleine culturen, in West- zowel als in Oost-Europa, lopen het

risico door de dominante cultuur van de grote Europese mogendheden onder de voet te worden gelopen. De kleinere landen hebben er belang bij front te vormen tegen de grote. Iemand moet met deze frontvorming beginnen, iemand moet de kleinere staten van West- en Oost-Europa samenbundelen zodat zij met één stem tot hun grote burens kunnen spreken en er tenminste naar hun stem geluisterd zal worden. Waarom zouden België en Nederland hier niet het voorbeeld geven door de Benelux uit te bouwen tot de nucleus van een blok van kleine en middelgrote Europese naties die de bekommernis delen samen hun onafhankelijkheid, hun belangen en hun eigenheid te verdedigen. Waarom, bijvoorbeeld, zetten wij in Benelux-verband geen uitwisselingsprogramma's op om, net zoals de Fransen en de Duitsers, leidinggevende figuren en managers uit de kleinere landen van Centraal- en Oost-Europa hiernaar toe te halen? Waarom geen programma's voor cultuurexport? Die moeten er dan niet zozeer op gericht zijn onze taal te verspreiden. Ze moeten de boodschap overbrengen dat het unieke van Europa juist zijn veelvoud van culturen is en dat de Benelux daar het tastbare voorbeeld van is. We moeten de boodschap overbrengen dat er een Europa tot stand moet komen dat ook de belangen van de kleine culturen en de kleine landen dient. We moeten de kleine naties van Centraal- en Oost-Europa ervan overtuigen dat zij er meer belang bij hebben om politieke, economische en culturele relaties aan te knopen met het blok van de kleine landen van West-Europa dan zich onder het protectoraat te stellen van een van de groten. Daartoe is echter vooraf vereist dat we zelf in West-Europa een blok vormen, dat we beginnen bij onszelf: Nederland en België. Ik zeg opzettelijk Nederland en België, niet Nederland en Vlaanderen. Het wordt tijd dat ook wij een beetje machtspolitiek gaan denken. De

Nederlanders zijn met veertien miljoen, de Vlamingen met zes miljoen, de Walen met vier miljoen. Die Walen, zo beklemtoont onder anderen ambassadeur Van Haute, hebben er meer belang bij samen te gaan met de twintig miljoen Nederlandstaligen dan te verdrinken te midden van drieënvijftig miljoen Fransen. Maar ook wij hebben er machtspolitiek gesproken meer belang bij een blok van vierentwintig miljoen te vormen dan van twintig miljoen. Alain Walenne, de hoofdredacteur van *Le Courrier des Pays-Bas* uit het Noordfranse Rijsel, schreef: 'Wij zijn fier op onze francofonie juist zoals wij fier zijn op ons Nederlander zijn. De Nederlandstaligen moeten dit samengaan aanvaarden, ongeacht de taal.' Over de Walen zei hij: 'De Nederlandstaligen staan niet altijd klaar om Wallonië als partner te verwelkomen, maar vergeten dat de Waalse verzuchtingen enkel opgelost kunnen worden in een Nederlands kader en niet in een Frans kader dat schadelijk is voor de regio's.' Het staat de Franstalige Belgen uiteraard vrij te beslissen wat zij willen, maar wij mogen ze niet bij voorbaat afschrijven en dat is helaas wat de Nederlandstalige Belgen momenteel aan het doen zijn. Hoewel ik voor een Nederlands publiek spreek, beklemtoon ik dit hier, omdat dit een fout is die de Fransen niet maken wanneer zij de Nederlandstalige Martens, de Engelstalige Mulroney, de Duitstalige Zwitsers en de helft van Afrika bij hun 'top van de francofonie' betrekken. Ik meen dat dit mede verklaart waarom Frankrijk een groot land is dat zijn stempel op Europa drukt. Het gebruikt cultuur als een middel om politiek sterker te staan en zijn stem in de wereld zo luid mogelijk te laten klinken om zijn belangen politiek en economisch zo goed mogelijk te dienen. Maar omdat het politiek en economisch sterk staat en zijn stem luid klinkt, is het uiteindelijk ook in staat iets voor zijn cultuur te doen. Het wordt tijd dat ook de Verenigde Nederlanden hun stem

Paul Belien

was in 1991 hoofdredacteur van het Vlaamse opinieblad *Nucleus* en medewerker van *The Wall Street Journal*.

zo luid mogelijk laten klinken. Anders zullen ze, zoals we in de Golfcrisis zagen, slechts de klankborden blijven van de drie grote hun omringende culturen.

- * Bewerking van een referaat ter gelegenheid van het symposium 'Cultuur zonder grenzen' (10 april 1991) georganiseerd door de Studievereniging Europese Studies aan de Universiteit van Amsterdam. De redactie is de studievereniging bijzonder erkentelijk dat zij bovenstaande tekst aan het *Boekmancahier* beschikbaar heeft gesteld.

Bibliografische gegevens

Belien, P. (1991) 'Cultuur als machtspolitiek instrument'. In: *Boekmancahier*, jrg. 3, nr. 9, 310-314.